

BIDAR

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 15ης Μαρτίου 2005 *

Στην υπόθεση C-209/03,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, την οποία υπέβαλε το High Court of Justice (England & Wales), Queen's Bench Division (Administrative Court) (Ηνωμένο Βασίλειο), με απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2003, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 15 Μαΐου 2003, στο πλαίσιο της δίκης

The Queen, κατόπιν αιτήσεως του:

Dany Bidar,

κατά

London Borough of Ealing,

Secretary of State for Education and Skills,

* Γλώσσα διαδικασίας: η αγγλική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans, A. Rosas, K. Lenaerts (εισηγητή) και A. Borg Barthet, προέδρους τμήματος, J.-P. Puissochet, R. Schintgen, N. Colneric, M. Pešič, J. Malenovský, J. Klučka και U. Lohmus, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: L.A. Geelhoed

γραμματέας: H. von Holstein, βοηθός γραμματέας,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της προφορικής διαδικασίας της 28ης Σεπτεμβρίου 2004,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- ο D. Bidar, εκπροσωπούμενος από τους R. Scannell και M. Soorjoo, barristers, και τον J. Luqmani, solicitor,
- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την R. Caudwell, επικουρούμενη από την E. Sharpston, QC, και από τον C. Lewis, barrister,
- η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον J. Molde,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον C.-D. Quassowski και την A. Tiemann,

- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον G. de Bergues και την C. Bergeot-Nunes,

- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις C. M. Wissels και H. G. Sevenster,

- η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον E. Riedl,

- η Φινλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την T. Rynnä,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τις N. Yerrell και M. Κοντού,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 11ης Νοεμβρίου 2004,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ και 18 ΕΚ.

- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του D. Bidar, αφενός, και των London Borough of Ealing και Secretary of State for Education and Skills (υπουργείου παιδείας και επαγγελματικής κατάρτισης), αφετέρου, λόγω απορρίψης της αιτήσεως του D. Bidar για χορήγηση επιδοτούμενου σπουδαστικού δανείου προς κάλυψη των δαπανών του διαβιώσεως.

Το νομικό πλαίσιο

Η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση

- 3 Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ ορίζει:

«Εντός του πεδίου εφαρμογής της παρούσας Συνθήκης και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών της, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας.»

- 4 Το άρθρο 18, παράγραφος 1, ΕΚ ορίζει τα εξής:

«Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παρούσα Συνθήκη και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της.»

5 Το άρθρο 149 ΕΚ ορίζει:

«1. Η Κοινότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία.

2. Η δράση της Κοινότητας έχει ως στόχο:

- να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας, μέσω ιδίως της εκμάθησης και της διάδοσης των γλωσσών των κρατών μελών,
- να ευνοεί την κινητικότητα φοιτητών και εκπαιδευτικών, μεταξύ άλλων και μέσω της ακαδημαϊκής αναγνώρισης διπλωμάτων και περιόδων σπουδών,
- να προωθεί τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων,
- να αναπτύσσει την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών για τα κοινά προβλήματα των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών μελών,
- να ευνοεί την ανάπτυξη των ανταλλαγών νέων, καθώς και οργανωτών κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων,

— να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της εκπαίδευσης εξ αποστάσεως.

[...]

4. Προκειμένου να συμβάλει στην υλοποίηση των στόχων του παρόντος άρθρου, το Συμβούλιο:

— αποφασίζοντας με τη διαδικασία του άρθρου 251 και μετά από διαβούλευση με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και με την Επιτροπή των Περιφερειών, θεσπίζει δράσεις ενθάρρυνσης, χωρίς να εναρμονίζει τις νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις των κρατών μελών,

— αποφασίζοντας με ειδική πλειοψηφία προτάσει της Επιτροπής, διατυπώνει συστάσεις.»

6 Κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 90/364/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής (ΕΕ L 180, σ. 26), τα κράτη μέλη χορηγούν δικαίωμα διαμονής στους υπηκόους των κρατών μελών οι οποίοι δεν έχουν το δικαίωμα αυτό βάσει άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, καθώς και στα μέλη των οικογενειών τους, υπό την προϋπόθεση ότι οι υπήκοοι αυτοί και τα μέλη των οικογενειών τους διαθέτουν υγειονομική ασφάλιση καλύπτουσα το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και επαρκείς πόρους ώστε να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του εν λόγω κράτους μέλους.

7 Κατά το άρθρο 3 της οδηγίας, το δικαίωμα διαμονής διατηρείται όσο οι δικαιούχοι πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 1 της οδηγίας αυτής.

8 Κατά την έβδομη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 29ης Οκτωβρίου 1993, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών (ΕΕ L 317, σ. 59):

«[...] όπως έχει σήμερα το κοινοτικό δίκαιο, η χορήγηση ενίσχυσης στους σπουδαστές για τη συντήρησή τους δεν εμπίπτει, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης [ΕΟΚ], κατά την έννοια του άρθρου 7 αυτής [εν συνεχεία, άρθρου 6 της Συνθήκης ΕΚ, και, νυν, κατόπιν περαιτέρω τροποποιήσεως, άρθρου 12 ΕΚ].»

9 Το άρθρο 1 της οδηγίας αυτής ορίζει:

«Για να προσδιοριστούν οι προϋποθέσεις που θα διευκολύνουν την άσκηση του δικαιώματος διαμονής και για να διασφαλισθεί η χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση υπηκόου κράτους μέλους που έγινε δεκτός να παρακολουθήσει επαγγελματική εκπαίδευση σε άλλο κράτος μέλος, τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν δικαίωμα διαμονής σε κάθε σπουδαστή-υπήκοο κράτους μέλους που δεν έχει το εν λόγω δικαίωμα με βάση άλλη διάταξη του κοινοτικού δικαίου, καθώς και στον/στη σύζυγό του και τα συντηρούμενα τέκνα τους, ο οποίοςς δηλώνει, ή με οποιοδήποτε άλλο τουλάχιστον ισοδύναμο τρόπο [...] κατ' επιλογήν του, διαβεβαιώνει την αρμόδια εθνική αρχή ότι διαθέτει πόρους, ώστε τα πρόσωπα αυτά να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, υπό τον όρο ότι θα είναι εγγεγραμμένος σε αναγνωρισμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα προκειμένου να παρακολουθήσει, κατά κύρια απασχόληση, κύκλο επαγγελματικής εκπαίδευσης, και ότι διαθέτει υγειονομική ασφάλιση η οποία καλύπτει το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής.»

10 Το άρθρο 3 της εν λόγω οδηγίας ορίζει:

«Η παρούσα οδηγία δεν θεμελιώνει δικαίωμα χορήγησης, εκ μέρους του κράτους μέλους υποδοχής, οποιαδήποτε υποτροφίας [σπουδών] για σπουδαστές που είναι κάτοχοι δικαιώματος διαμονής.»

11 Η οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών (ΕΕ L 229, σ. 35), η οποία, κατά το άρθρό της 40, πρέπει να μεταφερθεί στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών προ της 30ής Απριλίου 2006, καταργεί, από της 30ής Απριλίου 2006, τις οδηγίες 90/364 και 93/96.

Η εθνική κανονιστική ρύθμιση

12 Στην Αγγλία και στην Ουαλία, η οικονομική ενίσχυση που δικαιούνται οι σπουδαστές για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης χορηγείται, σύμφωνα με την Education (Student Support) Regulations 2001 [κανονιστική απόφαση του 2001 περί εκπαίδευσης (οικονομική ενίσχυση προς τους σπουδαστές), στο εξής: Student Support Regulations], αποκλειστικά υπό τη μορφή δανείου.

13 Κατά τη Student Support Regulations, οι δικαιούχοι δανείου λαμβάνουν το 75 % του ανώτατου προβλεπόμενου ποσού του, ενώ η χορήγηση του υπολοίπου 25 % εξαρτάται από την οικονομική κατάσταση του σπουδαστή και των γονέων ή του συντρόφου του. Το δάνειο χορηγείται με επιτόκιο το οποίο συναρτάται με το

ποσοστό του πληθωρισμού και είναι, ως εκ τούτου, χαμηλότερο από το σύννηθες επιτόκιο ενός εμπορικού δανείου. Το δάνειο εξοφλείται αφότου ο σπουδαστής ολοκληρώσει τις σπουδές του και υπό την προϋπόθεση ότι οι αποδοχές του υπερβαίνουν τις 10 000 GBP (λίρες στερλίνες). Στην περίπτωση αυτή, ο δικαιούχος καταβάλλει ετησίως ποσό ίσο με το 9% του μέρους των αποδοχών του που υπερβαίνει τις 10 000 GBP, έως την πλήρη εξόφληση του δανείου.

- 14 Κατά το άρθρο 4 της Student Support Regulations, ένα άτομο δικαιούται σπουδαστικό δάνειο για συγκεκριμένο κύκλο σπουδών αν η κατάστασή του εμπίπτει στις περιπτώσεις του παραρτήματος 1 (Schedule 1) της Student Support Regulations.

- 15 Κατά την παράγραφο 1 του παραρτήματος αυτού, ένα άτομο δικαιούται σπουδαστικό δάνειο αν είναι εγκατεστημένο στο Ηνωμένο Βασίλειο, κατά την έννοια του Immigration Act 1971 (νόμου του 1971 περί μεταναστεύσεως), και εφόσον πληροί τις σχετικές με τη διαμονή προϋποθέσεις της παραγράφου 8 του ίδιου παραρτήματος, ήτοι:
 - a) έχει τη συνήθη διαμονή του στην Αγγλία ή στην Ουαλία κατά την πρώτη ημέρα του πρώτου ακαδημαϊκού έτους σπουδών

 - b) κατά την τριετία πριν από την πρώτη ημέρα των μαθημάτων, είχε τη συνήθη διαμονή του στην Αγγλία ή στις Νήσους, και

 - c) η τριετής παραμονή του στο Ηνωμένο Βασίλειο ή στις Νήσους δεν έχει αποκλειστικό ή κύριο σκοπό την παρακολούθηση πλήρους προγράμματος σπουδών.

- 16 Όσον αφορά τους διακινούμενους εργαζομένους και τα μέλη των οικογενειών τους, που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33), οι παράγραφοι 4 έως 6 του παραρτήματος 1 της Student Support Regulations δεν προβλέπουν τον όρο της εγκαταστάσεως στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά εξαρτούν το δικαίωμα των προσώπων αυτών για λήψη σπουδαστικού δανείου από τις ίδιες, σχετικές με τη διαμονή, προϋποθέσεις, ο δε όρος περί συνήθους διαμονής της παραγράφου 8, στοιχείο b, του εν λόγω παραρτήματος θεωρείται ότι πληρούται εφόσον τα πρόσωπα αυτά διαμένουν εντός του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου.
- 17 Κατά τον Immigration Act 1971, εγκατεστημένο στο Ηνωμένο Βασίλειο θεωρείται το άτομο που έχει συνήθη διαμονή στο Ηνωμένο Βασίλειο χωρίς να υπόκειται σε κανέναν περιορισμό ως προς τον χρόνο κατά τον οποίο μπορεί να διαμένει στο έδαφος αυτού του κράτους.
- 18 Εντούτοις, από τη δικογραφία προκύπτει ότι, κατά τη βρετανική νομοθεσία, υπήκοος άλλου κράτους μέλους δεν μπορεί, ως σπουδαστής, να αποκτήσει την ιδιότητα ατόμου εγκατεστημένου στο Ηνωμένο Βασίλειο.
- 19 Ως προς τα δίδακτρα, η Student Support Regulations προβλέπει οικονομική ενίσχυση χορηγούμενη υπό τους ίδιους όρους στους υπηκόους του Ηνωμένου Βασιλείου και στους υπηκόους των λοιπών κρατών μελών.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 20 Τον Αύγουστο του 1998, ο D. Bidar, Γάλλος υπήκοος, μετέβη στο Ηνωμένο Βασίλειο συνοδευόμενος από τη μητέρα του η οποία επρόκειτο να υποβληθεί εκεί

σε θεραπευτική αγωγή. Στο Ηνωμένο Βασίλειο ο προσφεύγων έμεινε στην οικία της γιαγιάς του, συντηρούμενος από αυτήν, και παρακολούθησε και, εν συνεχεία, ολοκλήρωσε σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, χωρίς ουδέποτε να υποβάλει αίτηση για τη χορήγηση παροχών κοινωνικής πρόνοιας.

- 21 Τον Σεπτέμβριο του 2001, ο D. Bidar ξεκίνησε σπουδές οικονομικών στο University College London.
- 22 Ενώ ο D. Bidar έλαβε οικονομική ενίσχυση για την κάλυψη των διδάκτρων του, η αίτησή του για χορήγηση ενισχύσεως υπό τη μορφή σπουδαστικού δανείου, προς κάλυψη των δαπανών του διαβίωσης, απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι δεν ήταν εγκατεστημένος στο Ηνωμένο Βασίλειο.
- 23 Με την προσφυγή που άσκησε κατά της απορριπτικής αυτής αποφάσεως, ο D. Bidar υποστηρίζει ότι η Student Support Regulations, εξαρτώντας τη χορήγηση σπουδαστικού δανείου σε υπήκοο κράτους μέλους από τον όρο ότι ο υπήκοος αυτός είναι εγκατεστημένος στο Ηνωμένο Βασίλειο, εισάγει διάκριση απαγορευμένη από το άρθρο 12 ΕΚ. Επικουρικώς, ο προσφεύγων της κύριας δίκης υποστηρίζει ότι, ακόμη και αν γινόταν δεκτό ότι η χορήγηση υποτροφίας δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, δεν ισχύει το ίδιο για την αίτηση χορηγήσεως ενισχύσεως υπό τη μορφή επιδοτούμενου δανείου.
- 24 Αντιθέτως, η Secretary of State for Education and Skills, υπεύθυνη για τη θέσπιση της Student Support Regulations αρχή, υποστηρίζει ότι, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο με τις αποφάσεις της 21ης Ιουνίου 1988, 39/86, Lair (Συλλογή 1988, σ. 3161), και 197/86, Brown (Συλλογή 1986, σ. 3205), η χορήγηση οικονομικής ενισχύσεως για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης, τόσο υπό τη μορφή υποτροφίας όσο και υπό τη μορφή δανείου, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 12 ΕΚ. Κατά την εν λόγω αρχή, ακόμη και αν μια τέτοια ενίσχυση ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, οι προϋποθέσεις χορηγήσεως της εγγυώνται την ύπαρξη άμεσου δεσμού μεταξύ του δικαιούχου της ενισχύσεως και του κράτους που τη χρηματοδοτεί.

- 25 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι τα σπουδαστικά δάνεια, λόγω του μειωμένου επιτοκίου και των προβλημάτων που ενδέχεται να ανακύψουν κατά την εξόφλησή τους, συνεπάγονται κόστος για το Δημόσιο, το ύψος του οποίου, όπως εκτιμά η Secretary of State for Education and Skills, ανέρχεται στο 50 % της αξίας τους. Το μέσο ύψος του δανείου που χορηγήθηκε στους σπουδαστές κατά το ακαδημαϊκό έτος 2000/2001 ανέρχεται σε 3 155 GBP. Συνεπώς, εάν οι 41 713 υπήκοοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια του έτους αυτού, σπούδαζαν στην Αγγλία και την Ουαλία χωρίς να έχουν εκεί την εγκατάστασή τους, είχαν λάβει σπουδαστικό δάνειο, το πιθανό κόστος για το Δημόσιο θα ήταν της τάξεως των 66 εκατομμυρίων GBP.
- 26 Κατά το αιτούν δικαστήριο, η περίπτωση του προσφεύγοντος της κύριας δίκης δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 1612/68 και ο προσφεύγων δεν μπορεί να θεμελιώσει δικαίωμα για λήψη δανείου στην οδηγία 93/96.
- 27 Υπό τις συνθήκες αυτές, το High Court of Justice (England & Wales), Queen's Bench Division (Administrative Court), αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Κατόπιν των [προπαρατεθεισών] αποφάσεων του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων της 21ης Ιουνίου 1988, Lair και Brown και της μετέπειτα εξελίξεως του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, περιλαμβανομένης της θεσπίσεως του άρθρου 18 ΕΚ και των διατάξεων που αφορούν την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ενώσεως στον τομέα της εκπαίδευσης, εξακολουθεί το οικονομικό βοήθημα για τις δαπάνες διαβίσεως, το οποίο χορηγείται υπό τη μορφή είτε (α) επιδοτούμενων δανείων είτε (β) υποτροφιών στους σπουδαστές που παρακολουθούν μαθήματα στο πανεπιστήμιο, να μην εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚ, για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 12 ΕΚ και της απαγορεύσεως κάθε δυσμενούς διακρίσεως λόγω ιθαγένειας;
- 2) Αν δοθεί αρνητική απάντηση σε οποιοδήποτε από τα δύο σκέλη του πρώτου ερωτήματος και αν η οικονομική ενίσχυση που χορηγείται στους σπουδαστές

υπό τη μορφή υποτροφιών ή δανείων για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης εμπίπτει σήμερα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 12 ΕΚ, ποια κριτήρια πρέπει να εφαρμόσει το εθνικό δικαστήριο για να καθορίσει αν οι προϋποθέσεις χορηγήσεως της εν λόγω οικονομικής ενισχύσεως δικαιολογούνται αντικειμενικώς και δεν εξαρτώνται από την ιθαγένεια;

- 3) Αν δοθεί αρνητική απάντηση σε οποιοδήποτε από τα δύο σκέλη του πρώτου ερωτήματος, μπορεί να γίνει επίκληση του άρθρου 12 ΕΚ προς στήριξη αξιώσεως λήψεως οικονομικής ενισχύσεως για τις δαπάνες διαβίωσης με ημερομηνία ενάρξεως προγενέστερη της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου επί της υπό κρίση υποθέσεως και, σε περίπτωση [αρνητικής] απαντήσεως, πρέπει να εξαιρεθούν όσοι άσκησαν ένδικη προσφυγή πριν από την ημερομηνία αυτή;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

28 Με το πρώτο του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν, στην παρούσα φάση του κοινοτικού δικαίου, η ενίσχυση που χορηγείται, υπό τη μορφή επιδοτούμενου δανείου ή υποτροφίας, στους σπουδαστές τριτοβάθμιας εκπαίδευσως, για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης, παραμένει εκτός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης και, ιδίως, του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ.

29 Από την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου προκύπτει ότι η περίπτωση του προσφεύγοντος της κύριας δίκης δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 1612/68.

- 30 Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν οι ενισχύσεις που χορηγούνται στους σπουδαστές για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης υπό την έννοια του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, κατά το οποίο, εντός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης και υπό την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών της, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας.
- 31 Για τον προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης υπό την έννοια του άρθρου 12 ΕΚ, επιβάλλεται η συνδυασμένη ανάγνωση των διατάξεων του εν λόγω άρθρου με τις διατάξεις της Συνθήκης περί ιθαγένειας της Ένωσης. Συγκεκριμένα, η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών, η οποία εξασφαλίζει την ίδια νομική μεταχείριση σε όσους εξ αυτών βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, ανεξαρτήτως της εθνικότητάς τους και υπό την επιφύλαξη των ρητώς προβλεπόμενων εξαιρέσεων (αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, C-184/99, Grzelczyk, Συλλογή 2001, σ. I-6193, σκέψεις 30 και 31, και της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-148/02, Garcia Avello, Συλλογή 2003, σ. I-11613, σκέψεις 22 και 23).
- 32 Κατά πάγια νομολογία, πολίτης της Ένωσης ο οποίος διαμένει νομίμως στο εδάφος του κράτους μέλους υποδοχής μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12 ΕΚ σε όλες τις περιπτώσεις που εμπίπτουν στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου (απόφαση της 12ης Μαΐου 1998, C-85/96, Martínez Sala, Συλλογή 1998, σ. I-2691, σκέψη 63, και προπαρατεθείσα απόφαση Grzelczyk, σκέψη 32).
- 33 Στις περιπτώσεις αυτές περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, αυτές που άπτονται της ασκήσεως των θεμελιωδών ελευθεριών που εγγυάται η Συνθήκη και της ασκήσεως της ελευθερίας κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, την οποία απονέμει το άρθρο 18 ΕΚ (βλ. απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1998, C-274/96, Bickel και Franz, Συλλογή 1998, σ. I-7637, σκέψεις 15 και 16, καθώς και προπαρατεθείσες αποφάσεις Grzelczyk, σκέψη 33, και Garcia Avello, σκέψη 24).

- 34 Επιπλέον, από το κείμενο της Συνθήκης ουδόλως προκύπτει ότι οι σπουδαστές που είναι πολίτες της Ένωσης στερούνται των δικαιωμάτων που απονέμει η Συνθήκη στους πολίτες αυτούς, όταν μεταβαίνουν σε άλλο κράτος μέλος για σπουδές (προπαρατεθείσα απόφαση Grzelczyk, σκέψη 35).
- 35 Όπως προκύπτει από την απόφαση της 11ης Ιουλίου 2002, C-224/98, D'Hoop (Συλλογή 2002, σ. I-6191, σκέψεις 29 έως 34), ο υπήκοος κράτους μέλους που μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος για την παρακολούθηση σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ασκεί το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας που διασφαλίζεται από το άρθρο 18 ΕΚ.
- 36 Επιπροσθέτως, επιβάλλεται να διευκρινισθεί ότι ο υπήκοος κράτους μέλους ο οποίος, όπως ο προσφεύγων της κύριας δίκης, ζει σε άλλο κράτος μέλος στο οποίο παρακολουθεί και ολοκληρώνει σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, χωρίς να του έχει αντιταχθεί ως πρόσκομμα το γεγονός ότι δεν διαθέτει επαρκείς πόρους ή υγειονομική ασφάλιση, απολαύει δικαιώματος διαμονής βάσει του άρθρου 18 ΕΚ και της οδηγίας 90/364.
- 37 Όσον αφορά τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας, το Δικαστήριο, με την απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2004, C-456/02, Trojani (Συλλογή 2004, σ. I-7573, σκέψη 43), έκρινε ότι ένας πολίτης της Ένωσης που δεν ασκεί οικονομική δραστηριότητα μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, εφόσον διέμεινε νομίμως στο κράτος μέλος υποδοχής για ορισμένο χρονικό διάστημα ή εφόσον διαθέτει άδεια διαμονής.
- 38 Το Δικαστήριο έκρινε βεβαίως, με τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Lair και Brown (σκέψεις 15 και 18, αντιστοίχως), ότι, «κατά το παρόν στάδιο της εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου, η υποτροφία που χορηγείται στους σπουδαστές για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και φοιτήσεώς τους δεν εμπίπτει, κατ' αρχήν, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ υπό την έννοια του άρθρου της 7 (εν συνεχεία άρθρου 6 της Συνθήκης ΕΚ και νυν, κατόπιν τροποποίησης, άρθρου 12 ΕΚ)». Με τις αποφάσεις αυτές, το Δικαστήριο έκρινε ότι μια τέτοια ενίσχυση άπτεται, αφενός,

της εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία δεν εμπίπτει καθαυτή στην αρμοδιότητα των κοινοτικών οργάνων, και, αφετέρου, της κοινωνικής πολιτικής, η οποία εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών καθό μέρος δεν διέπεται από ειδικές διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ.

- 39 Εντούτοις, μετά την έκδοση των προπαρατεθεισών αποφάσεων Lair και Brown, η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση εισήγαγε στη Συνθήκη ΕΚ την ιθαγένεια της Ένωσης και πρόσθεσε στο τρίτο μέρος της, στον τίτλο VIII (νυν τίτλο XI), το κεφάλαιο 3, αφιερωμένο, μεταξύ άλλων, στην παιδεία και την επαγγελματική εκπαίδευση (προπαρατεθείσα απόφαση Grzelczyk, σκέψη 35).
- 40 Συγκεκριμένα, το άρθρο 149, παράγραφος 1, ΕΚ αναθέτει στην Κοινότητα την αποστολή να συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και, εφόσον κρίνεται αναγκαίο, στηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών ως προς το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία.
- 41 Κατά τις παραγράφους 2 και 4 του ίδιου άρθρου, το Συμβούλιο μπορεί να υιοθετεί δράσεις ενθαρρύνσεως, αποκλειόμενης οποιασδήποτε εναρμονίσεως των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών μελών, και να ευνοεί, με συστάσεις, μεταξύ άλλων την κινητικότητα σπουδαστών και εκπαιδευτικών (βλ προπαρατεθείσα απόφαση D' Hoop, σκέψη 32).
- 42 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω παραμέτρων, οι οποίες διαμορφώθηκαν μετά τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Lair και Brown, πρέπει να θεωρηθεί ότι η περίπτωση πολίτη της Ένωσης που διαμένει νομίμως σε κράτος μέλος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης υπό την έννοια του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, όσον αφορά τη χορήγηση στους σπουδαστές οικονομικής ενισχύσεως, υπό τη μορφή επιδοτούμενου δανείου ή υποτροφίας, για την κάλυψη των δαπανών τους διαβιώσεως.

- 43 Η εξέλιξη αυτή του κοινοτικού δικαίου επιβεβαιώνεται από το άρθρο 24 της οδηγίας 2004/38, η παράγραφος 1 του οποίου ορίζει ότι όλοι οι πολίτες της Ένωσης που διαμένουν στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους δυνάμει της οδηγίας αυτής απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης «εντός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης». Καθόσον η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου προσδιορίζει το περιεχόμενο της παραγράφου 1, ορίζοντας ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να επιβάλλει περιορισμούς στη χορήγηση ενισχύσεων, υπό τη μορφή υποτροφιών ή δανείων, για κάλυψη δαπανών διαβίωσης, σε σπουδαστές που δεν απέκτησαν δικαίωμα διαμονής, πλην των μισθωτών, των μη μισθωτών εργαζομένων, των προσώπων που διατηρούν αυτή την ιδιότητα και μελών των οικογενειών τους, ο κοινοτικός νομοθέτης εκτιμά ότι η χορήγηση αυτών των ενισχύσεων αποτελεί ζήτημα, το οποίο, κατά την παράγραφο 1 του εν λόγω άρθρου, εμπίπτει, επί του παρόντος, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.
- 44 Η ερμηνεία αυτή δεν αναιρείται από το επιχείρημα που προέβησαν οι κυβερνήσεις που υπέβαλαν παρατηρήσεις, καθώς και η Επιτροπή, σχετικά με τους περιορισμούς και τις προϋποθέσεις του άρθρου 18 ΕΚ. Οι εν λόγω κυβερνήσεις και η Επιτροπή επισημαίνουν ότι, αν η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης παρέχει στους υπηκόους των κρατών μελών τη δυνατότητα να επικαλούνται το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ κατά την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στην επικράτεια αυτών των κρατών, το καθεστώς τους εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης υπό την έννοια του άρθρου 12 ΕΚ μόνον, όπως ορίζει η παράγραφος 1 του άρθρου 18 ΕΚ, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στη Συνθήκη και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της, μεταξύ των οποίων και οι διατάξεις της οδηγίας 93/96. Εφόσον το άρθρο 3 της οδηγίας αυτής αποκλείει το δικαίωμα για υποτροφίες προς κάλυψη των δαπανών διαβίωσης στους σπουδαστές που απολαμβάνουν του δικαιώματος διαμονής, οι υποτροφίες αυτές εξακολουθούν να μην εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.
- 45 Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, ασφαλώς, οι σπουδαστές που μεταβαίνουν σε άλλο κράτος μέλος προκειμένου να αρχίσουν ή να συνεχίσουν σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και απολαμβάνουν, προς τούτο, δυνάμει της οδηγίας 93/96, δικαίωμα διαμονής, δεν μπορούν να θεμελιώσουν στην οδηγία αυτή δικαίωμα λήψεως ενισχύσεων για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης.

- 46 Εντούτοις, το άρθρο 3 της οδηγίας 93/96 δεν απαγορεύει σε υπήκοο κράτους μέλους ο οποίος, δυνάμει του άρθρου 18 ΕΚ και της οδηγίας 90/364, διαμένει νομίμως σε άλλο κράτος μέλος όπου προτίθεται να αρχίσει ή να συνεχίσει σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να επικαλεστεί, κατά τη διάρκεια της εκεί διαμονής του, τη θεμελιώδη αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που καθιερώνεται με το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ.
- 47 Εξάλλου, σ' ένα πλαίσιο όπως αυτό της διαφοράς της κύριας δίκης, στο οποίο δεν αμφισβητείται το δικαίωμα διαμονής του αιτούντος την ενίσχυση, είναι αλυσιτελής ο ισχυρισμός ορισμένων εκ των κυβερνήσεων που υπέβαλαν παρατηρήσεις, κατά τον οποίο το κοινοτικό δίκαιο επιτρέπει στο κράτος μέλος να κρίνει ότι υπήκοος άλλου κράτους μέλους που λαμβάνει παροχές κοινωνική πρόνοιας δεν πληροί πλέον τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται το δικαίωμα διαμονής του και, ενδεχομένως, να λάβει, εντός των ορίων που επιβάλλει συναφώς το κοινοτικό δίκαιο, μέτρα για την απομάκρυνση αυτού του υπηκόου (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Grzelczyk, σκέψη 42, και Trojani, σκέψη 45).
- 48 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η ενίσχυση που χορηγείται, είτε υπό τη μορφή επιδοτούμενου δανείου είτε ως υποτροφία, στους σπουδαστές που διαμένουν νομίμως στο κράτος μέλος υποδοχής, για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης, εμπίπτει, για τον σκοπό απαγορεύσεως των διακρίσεων του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 49 Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να μάθει τα κριτήρια που πρέπει να εφαρμόσει το εθνικό δικαστήριο προκειμένου να καθορίσει αν οι προϋποθέσεις χορηγήσεως οικονομικής ενισχύσεως για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης των σπουδαστών βασίζονται σε αντικειμενικές και ανεξάρτητες από την ιθαγένεια εκτιμήσεις.

- 50 Προς τούτο, πρέπει καταρχάς να εξετασθεί αν η επίμαχη κανονιστική ρύθμιση εισάγει, σε βάρος ορισμένων εκ των σπουδαστών που ζητούν μια τέτοια ενίσχυση, διάκριση με βάση την ιθαγένεια.
- 51 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως απαγορεύει όχι μόνον τις εμφανείς διακρίσεις λόγω ιθαγενείας, αλλά και κάθε μορφή συγκεκριμενιστικής διακρίσεως, η οποία, μέσω της εφαρμογής άλλων διακριτικών κριτηρίων, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 12ης Φεβρουαρίου 1974, 152/73, Sotgiu, Συλλογή τόμος 1974, σ. 87, σκέψη 11· της 27ης Νοεμβρίου 1997, C-57/96, Meints, Συλλογή 1997, σ. I-6689, σκέψη 44, και της 26ης Ιουνίου 2001, C-212/99, Επιτροπή κατά Ιταλίας, Συλλογή 2001, σ. I-4923, σκέψη 24).
- 52 Όσον αφορά τα άτομα των οποίων η κατάσταση δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 1612/68, η παράγραφος 1 του παραρτήματος 1 της Student Support Regulations απαιτεί, για τη χορήγηση ενισχύσεως σε σπουδαστή, προς κάλυψη των δαπανών του διαβιώσεως, να είναι ο σπουδαστής αυτός εγκατεστημένος στο Ηνωμένο Βασίλειο, κατά την έννοια των διατάξεων του εθνικού δικαίου, και να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις, ήτοι να διαμένει στην Αγγλία ή στην Ουαλία κατά την πρώτη ημέρα του πρώτου ακαδημαϊκού έτους σπουδών και να διέμεινε στο Ηνωμένο Βασίλειο ή στις Νήσους κατά την τριετία που προηγήθηκε της πρώτης αυτής ημέρας των μαθημάτων.
- 53 Οι προϋποθέσεις αυτές είναι δυσμενείς κυρίως για τους υπηκόους άλλων κρατών μελών. Πράγματι, οι υπήκοοι του εν λόγω κράτους μέλους μπορούν ευκολότερα να πληρούν τόσο την προϋπόθεση περί εγκαταστάσεως του αιτούντος την ενίσχυση στο Ηνωμένο Βασίλειο όσο και αυτήν περί διαμονής του στη βρετανική επικράτεια κατά το προ των σπουδών χρονικό διάστημα.
- 54 Μια τέτοια διακριτική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον εάν βασίζεται σε αντικειμενικές εκτιμήσεις, ανεξάρτητες από την ιθαγένεια των ενδιαφερομένων και ανάλογες προς τον θεμιτώς επιδιωκόμενο από το εθνικό δίκαιο σκοπό (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Bickel και Franz, σκέψη 27, D'Hoop, σκέψη 36, και Garcia Avello, σκέψη 31).

- 55 Κατά την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, είναι θεμιτή η απαίτηση ενός κράτους μέλους να βεβαιωθεί ότι η συνεισφορά των γονέων ή των σπουδαστών, μέσω των φορολογικών εισφορών, είναι ή θα είναι επαρκής για να δικαιολογήσει τη χορήγηση των επιδοτούμενων δανείων. Είναι ομοίως θεμιτή η εκ μέρους του εν λόγω κράτους απαίτηση να υφίσταται πραγματικός δεσμός μεταξύ του σπουδαστή που ζητεί την ενίσχυση για κάλυψη των δαπανών του διαβίωσης και της αγοράς εργασίας του κράτους μέλους υποδοχής.
- 56 Συναφώς, επιβάλλεται η επισήμανση ότι, μολονότι τα κράτη μέλη καλούνται να αποδείξουν, κατά την οργάνωση και λειτουργία του συστήματός τους κοινωνικής πρόνοιας, κάποια οικονομική αλληλεγγύη με τους υπηκόους των λοιπών κρατών μελών (βλ. απόφαση Grzelczyk, σκέψη 44), ένα κράτος μέλος έχει την ευχέρεια να μεριμνά ώστε η χορήγηση ενισχύσεων για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης σπουδαστών που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών να μη συνεπάγεται υπέρμετρο κόστος το οποίο θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις σε επίπεδο συνόλου ενισχύσεων που δύναται να χορηγήσει το εν λόγω κράτος μέλος.
- 57 Συνεπώς, είναι θεμιτή η εκ μέρους κράτους μέλους χορήγηση ενισχύσεως, καλύπτουσας τις δαπάνες διαβίωσης, αποκλειστικά στους σπουδαστές που απέδειξαν ορισμένου βαθμού ένταξη στην κοινωνία του κράτους μέλους.
- 58 Εντούτοις, στο πλαίσιο αυτό, ένα κράτος μέλος δεν δύναται να απαιτεί από τους οικείους σπουδαστές να αποδεικνύουν την ύπαρξη δεσμού με την αγορά εργασίας του. Συγκεκριμένα, εφόσον οι γνώσεις που αποκτά ο σπουδαστής κατά τη διάρκεια των σπουδών του δεν στοχεύουν εν γένει σε γεωγραφικώς προκαθορισμένη αγορά εργασίας, η κατάσταση σπουδαστή που ζητεί ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών του διαβίωσης δεν είναι παρόμοια με αυτή του αιτούντος επιδόματος αναμονής, χορηγούμενου στους νέους που αναζητούν για πρώτη φορά εργασία, ή επιδόματος ανεργίας (συναφώς, βλ., αντιστοίχως, προπαρατεθείσα απόφαση D'Hoop, σκέψη 38, και απόφαση της 23ης Μαρτίου 2004, C-138/02, Collins, Συλλογή 2004, σ. I-2703, σκέψη 67).
- 59 Αντιθέτως, η ορισμένου βαθμού ένταξη μπορεί να θεωρηθεί ότι αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ο εν λόγω σπουδαστής διέμεινε για ορισμένο χρονικό διάστημα στο κράτος μέλος υποδοχής.

- 60 Αναφορικά με εθνική κανονιστική ρύθμιση όπως η Student Support Regulations, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η εγγύηση επαρκούς εντάξεως στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής απορρέει από τους όρους που επιβάλλουν προηγούμενη διαμονή στην επικράτεια του εν λόγω κράτους μέλους, εν προκειμένω επί τρία έτη, όπως προβλέπουν οι επίμαχοι κανόνες της βρετανικής νομοθεσίας.
- 61 Ο πρόσθετος όρος κατά τον οποίο οι σπουδαστές δικαιούνται ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης μόνον αν είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος υποδοχής θα μπορούσε, όπως συμβαίνει με τον μνημονευθέντα στην προηγούμενη σκέψη όρο περί τριετούς διαμονής, να ανταποκρίνεται στον θεμιτό σκοπό να εξασφαλισθεί ότι ο αιτών την ενίσχυση αποδεικνύει ορισμένου βαθμού ένταξη στην κοινωνία αυτού του κράτους. Εντούτοις, είναι αληθές ότι η επίμαχη εθνική κανονιστική ρύθμιση αποκλείει σε υπήκοο άλλου κράτους μέλους κάθε δυνατότητα να αποκτήσει, ως σπουδαστής, την ιδιότητα του εγκατεστημένου. Συνεπώς, ανεξαρτήτως του βαθμού εντάξεως του συγκεκριμένου υπηκόου στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής, η εν λόγω κανονιστική ρύθμιση καθιστά αδύνατη τη συνδρομή τής ως άνω προϋποθέσεως στο πρόσωπό του και, ως εκ τούτου, του στερεί το δικαίωμα να λάβει ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών του διαβίωσης. Μια τέτοια, όμως, μεταχείριση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δικαιολογείται από τον θεμιτό σκοπό που η ίδια κανονιστική ρύθμιση επιδιώκει.
- 62 Πράγματι, μια τέτοια μεταχείριση δεν επιτρέπει σε σπουδαστή, υπήκοο κράτους μέλους, ο οποίος διαμένει νομίμως και έχει ολοκληρώσει ένα σημαντικό τμήμα των σπουδών του δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο κράτος μέλος υποδοχής, έχοντας, ως εκ τούτου, δημιουργήσει πραγματικό δεσμό με την κοινωνία του κράτους αυτού, να συνεχίσει τις σπουδές του υπό όρους ίδιους με αυτούς που ισχύουν για ευρισκόμενο στην ίδια κατάσταση σπουδαστή ο οποίος είναι υπήκοος του εν λόγω κράτους μέλους.
- 63 Για τους λόγους αυτούς, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία χορηγεί δικαίωμα για λήψη σπουδαστικής ενισχύσεως προς κάλυψη των δαπανών διαβίωσης αποκλειστικά στους σπουδαστές που είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος υποδοχής, αποκλείοντας, ταυτοχρόνως, σε υπήκοο άλλου κράτους μέλους τη δυνατότητα να αποκτήσει, ως σπουδαστής, την ιδιότητα του εγκατεστημένου, έστω και αν ο υπήκοος αυτός διαμένει νομίμως και έχει ολοκληρώσει ένα σημαντικό τμήμα των σπουδών του δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο κράτος μέλος υποδοχής και έχει, ως εκ τούτου, δημιουργήσει πραγματικό δεσμό με την κοινωνία του κράτους αυτού.

Επί του τρίτου ερωτήματος

- 64 Με το τρίτο του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν, στην περίπτωση κατά την οποία το Δικαστήριο κρίνει ότι μια ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης των σπουδαστών εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης υπό την έννοια του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, οι συνέπειες της αποφάσεώς του πρέπει να περιοριστούν κατά χρόνο.
- 65 Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η Γερμανική Κυβέρνηση και η Αυστριακή Κυβέρνηση ζητούν, στην περίπτωση αυτή, από το Δικαστήριο να περιορίσει κατά χρόνο τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του, εξαιρουμένων των περιπτώσεων ένδικων προσφυγών που ασκήθηκαν προ της ημερομηνίας δημοσιεύσεως της αποφάσεως αυτής. Προς στήριξη του αιτήματός τους, οι ως άνω Κυβερνήσεις επικαλούνται, μεταξύ άλλων, τις οικονομικές προεκτάσεις που επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο.
- 66 Πρέπει να υπομνησθεί ότι η ερμηνεία που το Δικαστήριο δίδει σε διάταξη κοινοτικού δικαίου περιορίζεται να διαφωτίσει και διευκρινίσει την έννοια και το περιεχόμενο της διατάξεως αυτής, όπως θα έπρεπε να νοείται και να εφαρμόζεται ατότου τέθηκε σε ισχύ. Επομένως, η κατ' αυτόν τον τρόπο ερμηνευθείσα διάταξη μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται από τα δικαστήρια ακόμα και επί εννόμων σχέσεων που γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν προ της εκδόσεως της αποφάσεως επί της αιτήσεως ερμηνείας, εφόσον συντρέχουν, επιπλέον, οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν να αχθεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων η σχετική με την εφαρμογή της εν λόγω διατάξεως διαφορά (βλ. αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, *Denkavit italiana*, Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 5, σκέψη 16, και της 2ας Φεβρουαρίου 1988, 24/86, *Blaizot*, Συλλογή 1988, σ. 379, σκέψη 27).
- 67 Το Δικαστήριο μπορεί μόνον κατ' εξαίρεση, κατ' εφαρμογήν της γενικής αρχής της ασφάλειας δικαίου που είναι συμφυής με την κοινοτική έννομη τάξη, να αποφασίσει τον περιορισμό της δυνατότητας που έχει κάθε ενδιαφερόμενος να επικαλεστεί μια διάταξη που αυτό έχει ερμηνεύσει για να θέσει υπό αμφισβήτηση έννομες σχέσεις που έχουν συναφθεί καλοπίστως (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Blaizot*, σκέψη 28· απόφαση της 16ης Ιουλίου 1992, C-163/90, *Legros* κ.λπ., Συλλογή 1990, σ. I-4625, σκέψη 30, και απόφαση της 4ης Μαΐου 1999, C-262/96, *Sürül*, Συλλογή 1999, σ. I-2685, σκέψη 108).

- 68 Επιπλέον, κατά πάγια νομολογία, οι οικονομικές συνέπειες που θα μπορούσε να έχει επί κράτους μέλους απόφαση εκδοθείσα επί προδικαστικής παραπομπής δεν δικαιολογούν καθαυτές τον κατά χρόνο περιορισμό των αποτελεσμάτων της αποφάσεως αυτής (βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση Grzelczyk, σκέψη 52).
- 69 Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο προσέφυγε στη λύση αυτή υπό πολύ ειδικές περιστάσεις, αφενός, όταν υπήρχε κίνδυνος σοβαρών οικονομικών επιπτώσεων οφειλομένων ιδίως στον μεγάλο αριθμό των εννόμων σχέσεων που είχαν συσταθεί καλοπίστως βάσει ρυθμίσεως η οποία εθεωρείτο νομίμως ισχύουσα και, αφετέρου, όταν καθίστατο σαφές ότι οι ιδιώτες και οι εθνικές αρχές είχαν ωθηθεί σε συμπεριφορά μη σύμφωνη προς την κοινοτική νομοθεσία λόγω αντικειμενικής και σοβαρής αβεβαιότητας ως προς το περιεχόμενο των κοινοτικών διατάξεων, αβεβαιότητας στη δημιουργία της οποίας είχε συμβάλει η ίδια η συμπεριφορά άλλων κρατών μελών ή της Επιτροπής (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Grzelczyk, σκέψη 53).
- 70 Εν προκειμένω, αρκεί η διαπίστωση ότι τα στοιχεία που προσκόμισαν η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και οι Γερμανική και η Αυστριακή Κυβέρνηση δεν είναι ικανά να στηρίξουν την επιχειρηματολογία τους, κατά την οποία, αν τα αποτελέσματα της παρούσας αποφάσεως δεν περιοριστούν κατά χρόνο, η απόφαση αυτή ενδέχεται να συνεπάγεται σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις για τα κράτη μέλη. Πράγματι, τα αριθμητικά στοιχεία στα οποία αναφέρθηκαν οι κυβερνήσεις αυτές αφορούν περιπτώσεις που δεν είναι παρόμοιες με αυτήν της υποθέσεως της κύριας δίκης.
- 71 Κατά συνέπεια, στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι δεν συντρέχει λόγος κατά χρόνο περιορισμού των αποτελεσμάτων της παρούσας αποφάσεως.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 72 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει, ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης, τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Μια ενίσχυση που χορηγείται, είτε υπό τη μορφή επιδοτούμενου δανείου είτε ως υποτροφία, στους σπουδαστές που διαμένουν νομίμως στο κράτος μέλος υποδοχής, για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης, εμπίπτει, για τον σκοπό απαγορεύσεως των διακρίσεων του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚ.
- 2) Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία χορηγεί δικαίωμα για λήψη σπουδαστικής ενισχύσεως προς κάλυψη των δαπανών διαβίωσης αποκλειστικά στους σπουδαστές που είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος υποδοχής, αποκλείοντας, ταυτοχρόνως, σε υπήκοο άλλου κράτους μέλους τη δυνατότητα να αποκτήσει, ως σπουδαστής, την ιδιότητα του εγκατεστημένου, έστω και αν ο υπήκοος αυτός διαμένει νομίμως και έχει ολοκληρώσει ένα σημαντικό τμήμα των σπουδών του δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο κράτος μέλος υποδοχής και έχει, ως εκ τούτου, δημιουργήσει πραγματικό δεσμό με την κοινωνία του κράτους αυτού.
- 3) Δεν συντρέχει λόγος κατά χρόνο περιορισμού των αποτελεσμάτων της παρούσας αποφάσεως.

(υπογραφές)